

DEBAT

Nut en nadeel van Schinkels werk voor de Nederlandse sociologie: enkele reflecties en pogingen tot verbeelding

Debat: 'Over nut en nadeel van de sociologie voor het leven'

Beate Volker

Nut en nadeel van de sociologie voor het leven – de titel van Willem Schinkels (2014) boek – verwijst naar Nietzsche, een filosoof die vaker ter sprake komt in Schinkels werk. Nietzsche schreef in 1874 *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben*, een onderdeel van de 'Unzeitgemäße Betrachtungen', waarin hij zijn cultuurkritiek ontvouwde. In de inleiding van dit deel staat: 'Nur soweit die Historie dem Leben dient, wollen wir ihr dienen: aber es gibt einen Grad, Historie zu treiben, und eine Schätzung derselben, bei der das Leben verkümmert und entartet: ein Phänomen, welches an merkwürdigen Symptomen unserer Zeit sich zur Erfahrung zu bringen jetzt ebenso notwendig ist, als es schmerzlich sein mag' (Nietzsche 1955: 97). ['Alleen als het beoefenen van geschiedenis een functie heeft voor het leven willen wij haar van dienst zijn, maar er is een manier van geschiedenisbeoefening en een waardering van geschiedenis waarbij het leven verkwijnt en ontaardt: een fenomeen dat hoort bij de merkwaardige verschijnselen van onze tijd en hoe deze zich zelf begrijpt. Het is tegelijk noodzakelijk en pijnlijk'; vertaling BV.]

Vervang 'historie' met 'sociologie' en een deel van de boodschap van het boek van William Schinkel wordt direct inzichtelijk. Schinkel bekritiseert de mainstream sociologie, net zoals Nietzsche de geschiedenis als feiten verzamelende wetenschap bekritiseerde.

Nut en nadeel

Wat zijn nadeel en nut van de sociologie voor 'het leven', volgens Willem Schinkel? Hij is er duidelijk over: 'In haar bijdrage aan de verbeelding van die abstracties ligt het nadeel van de sociologie voor het leven. Het nut [...] ligt in het bijdragen aan een verbeelding die aan dergelijke abstracties voorbij gaat' (p. 22).

Wat wordt hier bedoeld? Schinkel komt tot deze uitspraak door de interpretatie van de kritiek van de moderniteit van Walter Benjamin (1972, 1977). Benjamin beschrijft dat we in de moderne tijd haast oneindig veel kunnen beleven, maar deze 'Erlebnisse' komen niet bijeen in 'Erfahrung': ze worden niet concreet, maar blijven los van elkaar en abstract. Er is geen 'verhaallijn' (vgl. Benjamin 1977) en zo blijft er afstand tussen het individu en de wereld waarin hij/zij leeft. Het is

strikt gezien een empirische vraag of dergelijke processen daadwerkelijk bestaan respectievelijk deel uitmaken van de moderne tijd: misschien is het nooit anders geweest, misschien was er nooit de verhaallijn waar Benjamin aan refereert in ons leven. Empirische sociologie probeert hier achter te komen.

Volgens Schinkel streeft de moderne sociologie net zo naar abstractie of naar de verbeelding van abstracties: losse bevindingen, 'quasi-feiten' (p. 45), verkregen door grootschalige analyses, pas gepubliceerd na de gebeurtenis. Daardoor raakt sociologie los van het fenomeen waar het om gaat: de samenleving. Samenleving zelf wordt, aldus Schinkel, een abstractie. Sociologie verlaat zo haar eigen subject, en sociologische kennis is op deze manier een aaneenschakeling van 'Erlebnissen' die niet optellen tot 'Erfahrung'. Kortom, moderne sociologische kennis laat ons niet zien wat we moeten doen; ze helpt ons niet om te leven. Echter, sociologie kan juist ook bijdragen aan een verbeelding; ze kan bijdragen tot het zoeken en vinden van alternatieven voor 'nutteloze' abstracties.

Wat vind ik van dit boek? Ik heb veel interessante gedachten gelezen. Zo ben ik gecharmeerd van de gedachten in het voorwoord over onderwijs. Ook ik denk dat onderwijs veel meer is dan het overbrengen van kennis door het aanwijzen van een beperkt aantal te lezen pagina's. Tevens ben ik gecharmeerd van de gedachten van Schinkel over ketterij. Inderdaad, ketterij is soms nodig om de alternatieven scherp te stellen en bewuste keuzes te maken. Indien ketterij gepaard gaat met humor kan ze veel teweegbrengen.

Het grootste hoofdstuk over de denklijnen van verschillende filosofen en sociaal filosofen is misschien een interessante weergave, maar voor mij minder belangrijk (hoofdstuk 4). Het hoofdstuk over de verbeelding van de moderniteit, staal en glas, vond ik wederom interessant (hoofdstuk 7). Crystal Palace was een fantastische onderneming en is een geweldige afspiegeling van de moderne tijdgeest; er zijn naar mijn mening sowieso te weinig sociologen met moderniserings- en rationaliseringsvraagstukken bezig. Nieuwe technologische ontwikkelingen zullen in de toekomst mogelijkheden bieden om oude vragen in nieuwe settings te bestuderen, maar ook nieuwe vragen opwerpen. Hoe gaan we om met en wat betekenen de nieuwe ontwikkelingen zoals de 3D-printers voor kwesties van origineel en kopie, plagiaat, authenticiteit en vervreemding? En hoe gaan we om met vraagstukken over moderne arbeidsdeling – denk aan intelligente robots – en nieuwe ongelijkheden zoals de mogelijkheid om honderden jaren oud te worden, preventieve bodyscans voor wie het kan betalen, enzovoort?

Vaagheid en precisie

Schinkel is zeer uitgesproken over de nadelen van de sociologenpraktijk (p. 42). Inderdaad, de vaagheid van sommige enquêtevragen staat in contrast met de precisie van de analyses (hoewel, Willem, er worden werkelijk geen duizend decimalen achter de komma berekend). Maar, laten we even goed kijken. Een voorbeeld van een best vage enquêtevraag is de klassieke naamgenerator van de General Social Survey (GSS) voor sociale netwerken (zie bijvoorbeeld Marsden 1987); deze

vraag is sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw veelvuldig gebruikt in surveyonderzoek met een netwerkmodule. Ze luidt: 'Van tijd tot tijd bespreken mensen belangrijke dingen met anderen. Wie zijn de mensen waarmee jij de laatste zes maanden belangrijke dingen hebt besproken?' Iedere keer als ik deze vraag met studenten doorspreek roepen ze 'vaaaaaaaag!' Deze vaagheid is echter bewust gekozen: het gaat er niet om wat belangrijk is, maar of en met wie je voor jou belangrijke dingen bespreekt. Het is in eerste instantie dus geen probleem als hier heel verschillende zaken worden ingevuld. In tweede instantie beseften onderzoekers uiteraard dat de inhoud ook interessant is en deden zij onderzoek naar wat 'belangrijke zaken' dan wel zijn. Met het resultaat trouwens dat het niet echt te begrijpen is waarom sommige onderwerpen als belangrijk worden gezien, zoals het klonen van kikkers zonder kop (zie Bearman en Parigi 2004). Over de precisie van analyses: oh, wat fijn toch, dat nauwkeurigheid mogelijk is! Maar, goede onderzoekers weten hoe ze getallen moeten interpreteren, dat de precisie artificieel kan zijn en dat er een verschil is tussen significantie en relevantie. Zo kom ik erop dat ik het niet, lang niet, op alle punten eens ben met Willem Schinkel en wellicht werd ik daarom ook gevraagd om op zijn boek te reageren. Laat ik dan proberen een beetje ketterij te bedrijven.

De samenleving is dood. Lang leve de samenleving!

Schinkels discussie over de samenleving die wij (wie dan eigenlijk? sociologen? burgers, burens?) volgens hem als 'concrete werkelijkheid' (hoofdstuk 1) beschouwen, heeft iets weg van een windmolengevecht. Samenleving is nóch een abstract begrip nóch een concrete, tastbare werkelijkheid; dit is naar mijn mening een misleidende, inadequate tegenstelling en in de moderne sociologie wordt er helemaal niet zo over gedacht. De moderne sociologen waar ik naar refereer leven trouwens liefst in Poppers wereld 3, niet in wereld 1 of 2. Wereld 3, hoe kan het anders, is de meest verbeeldende. Als je naar de recente nummers van *American Journal of Sociology*, *American Sociological Review* of *Social Forces* kijkt, zie je geen enkel artikel over 'de samenleving'. Wat zie je wel: artikelen over individueel gedrag en hoe het gedrag van (groepen van) individuen zich vertaalt naar fenomenen op het macroniveau; dat is het niveau van de samenleving. Wat zie je nog? Artikelen over bepaalde condities op macroniveau (samenleving, context, institutie, organisatie, buurt) en hoe deze de handelingen van individuen beïnvloeden. Dit is een belangrijke taak voor sociologen: analyseren en begrijpen van de aggregatie en disaggregatie van individuele handelingen van micro- naar macroniveau en vice versa. Het is geen simpele aftrek- of optelsom. De discussie abstract versus concreet is hierbij niet belangrijk; ze geeft ons juist niets in handen wat onderzoekbaar is. Maar, Willem, we zijn het met elkaar eens dat sociologie over samenlevingen gaat! We verschillen echter van mening over hoe je dit terrein beter kunt afbakenen en omschrijven. Volgens mij vind jij dat het terrein van de sociologie complex is (zie je slotwoord). Dat kan kloppen, maar hoe verder? Reflecteren over complexiteit leidt niet tot nieuwe inzichten en vooral niet tot het stellen van nieuwe onderzoeksvragen. Het is beter het terrein van 'de sociologie' terug te brengen naar een

aantal vragen die sociologen beantwoorden (of proberen te beantwoorden). Dan weet je wat je doet en je hebt een maat voor ontwikkeling: het formuleren en beantwoorden van (deel)vragen door onderzoek en ook het soms pijnlijke onderkennen dat vragen fout gesteld werden. Zo kun je leren, ben je repliceerbaar en weerlegbaar! Je stelt je dan trouwens ook kwetsbaar op en neemt het risico dat achteraf blijkt dat je ongelijk had.

Sociologie draait dus niet om het doorgronden van de essentie van het alom aanwezige spook 'samenleving', maar om het oplossen van problemen en van soms moeilijke puzzels die zich voordoen in verschillende sociale settings. Het is onbelangrijk wat de samenleving is, maar het is van belang te begrijpen hoe en waardoor sommige condities zich op macroniveau voordoen en wat vervolgens de consequenties zijn voor individuen.

Puzzels en problemen

In de sociologie die ik beschrijf, is het om mensen te doen, wellicht meer dan om 'de samenleving'. Ik denk dat sociologie bijdraagt aan het begrijpen van ellende, waarom 'veel fout' gaat (oorlog, genocide, corruptie, patronage, moord, verslaving, scheiding, ruzie, het rijtje is lang). Dit te begrijpen is naar mijn mening veel belangrijker dan het begrijpen van geluk en welzijn. Ellende heeft meer collectieve gevolgen dan geluk, geluk blijft individueel.

Het gaat erom antwoorden te vinden op vragen zoals: Is het zo en hoe komt het dat in bepaalde settings (landen, buurten, organisaties enzovoort) waar veel materiële ongelijkheid heerst, individuen eerder ziek worden en een minder lange levensverwachting hebben? Is het zo en hoe komt het dat in samenlevingen waar veel diversiteit heerst, individuen minder participeren in alle soorten intermediaire organisaties? Hoe komt het dat in buurten waar mensen denken dat iedereen ingrijpt ten behoeve van de bescherming van collectieve goederen, minder delicten worden gepleegd? De eerste twee vragen zijn vraagstukken tussen macro- en microverbanden; de derde vraag is een macro-macro-vraag, maar we moeten gegevens van individuen in deze setting hebben om deze vraag te kunnen beantwoorden. Verder: Verschilt de kans op sterven na een operatie tussen ziekenhuizen? Verschilt de kans om uitgenodigd te worden voor een sollicitatiegesprek tussen woonbuurten? (Het antwoord op beide vragen is reeds gegeven: ja, met dank aan multilevel analysetechnieken.) Deze vraagstukken gaan over ongelijkheid en over cohesie. Zijn de fenomenen, subjecten en objecten die in deze vraagstukken aan de orde komen al dood als de onderzoekende socioloog zich erover buigt (p. 45)? Deze vraag is helemaal niet aan de orde! Een verband, uitgedrukt in een bètacoëfficiënt, leeft niet, maar het is een feit dat dit verband bestaat en de sterkte daarvan kan invloed hebben op alles wat leeft. En het kennen van deze invloed geeft ons soms nuttige handvatten 'voor het leven'.

Luhmann, Popper en de noodzaak van theorie

Schinkel baseert veel van zijn gedachten op de ideeën van de Duitse socioloog Luhmann, die een promovendus van Talcott Parsons was. In Luhmanns systeemtheorie wordt samenleving als een naar zichzelf verwijzend (*self-referential*) systeem gezien dat zijn eigen regels en wetmatigheden volgt. Individuen die deel uitmaken van deze samenleving zijn daarmee noodzakelijkerwijs aan het systeem onderworpen. In Luhmanns filosofie is dan ook weinig ruimte voor preferenties en individuele keuzemogelijkheden, en volgens deze filosofie kan een sociologische analyse dan ook niet bij een individu (microniveau) beginnen, maar de samenleving (macroniveau) zelf moet het startpunt zijn. Deze eenzijdige focus mist echter het inzicht dat je als socioloog micro- en macroniveau juist moet combineren om tot diepere verklaringen te komen. We willen begrijpen hoe sociale fenomenen, macro-eigenschappen en -verhoudingen tot stand komen, maar om dit te begrijpen hebben we theorieën over individueel handelen nodig: het aggregaat van deze handelingen bepaalt immers hoe het macroniveau eruitziet (zie bijvoorbeeld Coleman 1990: 2; Hedström en Bearman 2009).

Kort wil ik nog ingaan op een vraagstuk dat herhaaldelijk in het boek ter sprake komt (al dan niet expliciet). Het is de vraag of observeren van de 'subjecten' van de sociologie überhaupt mogelijk is. Deze vraag heeft een lange geschiedenis en is binnen het neopositivisme (maar niet alleen daar) decennialang een issue geweest. Wanneer geloven we dat een uitspraak over de realiteit daadwerkelijk correspondeert met deze realiteit? Wat is het besliscriterium hiervoor? Voor de Wiener Kreis was dit een strikt empiristisch criterium: een uitspraak kan alleen maar waar zijn als ze door ervaring (observatie) als principieel waar herkend is. (Dit geldt trouwens niet voor uitspraken binnen de logica. Deze werden toegelaten hoewel ze niet op ervaring berusten.) Popper ging daarentegen expliciet ervan uit dat observatie altijd gestuurd is door theoretische aannames (2002 [1935]). Voor Popper was het besliscriterium over de validiteit van observaties de consensus onder wetenschappers, een idee waarvoor hij door radicale positivisten juist werd bekritiseerd (zie voor de discussie bijvoorbeeld Albert 1968; Baum 1997). Een volgende stap in de discussie werd onder anderen door Kuhn (1962) en Feyerabend (2010) gemaakt: deze auteurs gaan ervan uit dat de theorieën die in de observaties volgens Popper 'doorschemeren', volledig verschillende wereldbeelden representeren en dat daarom geen communicatie tussen alternatieve theorieën mogelijk is. Indien men dus een andere theorie aanhangt, zal men dezelfde observatie anders interpreteren. Dit leidt uiteindelijk tot radicaal solipsisme en biedt geen handelingsperspectief voor wetenschappelijk onderzoek. Schinkel heeft wel gelijk: Popper is tot op zekere hoogte achterhaald; vooral het verfijnde kritische rationalisme van Lakatos biedt handelingsmogelijkheden. Maar Poppers punt dat observatie niet vrij is van theorie blijft overeind. Dit betekent echter niet dat we niet kunnen observeren. Het betekent dat we de theorieën die de observaties sturen expliciet moeten maken.

Abstractie en verbeelding

Afsluitend nog een paar gedachten over abstracties en ervaring. Omstreeks het jaar 1000 werd het notenschrift zoals we dat heden ten dage nog kennen uitgevonden. Zoals bij alle innovaties was er aanvankelijk weerstand. Kan men muziek opschrijven? Ja en nee. Ja, notenschrift is een simpel maar ongelofelijk verfijnd systeem dat op een paar pagina's een schat aan informatie bevat. Nee, notenschrift is een abstractie die het concrete beleven ('Erfahrung') niet kan weergeven. We kunnen de muziek van Bach, hoe hij die heeft gespeeld, niet beleven. Maar, notenschrift geeft ons mogelijkheden om een Bach-sonate te verbeelden. De sociologische mogelijkheden voor onderzoek, theorieën en meetmethoden zijn vergelijkbaar met het notenschrift van een muzikant. Abstractie is onvermijdelijk, wenselijk, en geeft juist mogelijkheden tot verbeelding.

Tot slot

Samenvattend is naar mijn mening het voordeel van Schinkels werk voor de Nederlandse sociologie dat het oproept tot reflectie en bewustwording van de verantwoordelijkheden die sociologen hebben. Het nadeel is dat Schinkels ideeën de sociologisch onderzoeker geen handelingsperspectief bieden. Gezien de verwijzing naar het citaat van Nietzsche in de titel van het boek is dit tragisch: Nietzsche miste in de wetenschappelijke geschiedenisbeoefening het handelingsperspectief, de aanzet tot leven en niet de afkeer daarvan, net zoals Schinkel in de sociologie. Maar Schinkel lost het probleem dat hij zichzelf heeft gesteld niet op (Nietzsche had trouwens wel een paar oplossingen).

Er zijn nog veel meer dingen te bespreken, bijvoorbeeld het gelijkheidsteken tussen abstracties en macht: sociologen zijn geen politici! Wie weet komt er echter een vervolg. Misschien moeten we ook samen een seminarreeks ontwikkelen over toekomstige samenlevingsvormen, geïnspireerd door sciencefictionliteratuur. Want dat de sociologie kan bijdragen tot de verbeelding, daarover ben ik het dan weer wel roerend met Willem eens.

Literatuur

- Albert, H. (1968) *Traktat über kritische Vernunft*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Baum, W. (red.) (1997) *Paul Feyerabend/Hans Albert Briefwechsel*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Bearman, P. en P. Parigi (2004) Cloning headless frogs and other important matters: conversation topics and network structure. *Social Forces*, 83(2): 535-557.
- Benjamin, W. (1972) *Denkbilder*. Frankfurt am Main: Suhrkamp STW.
- Benjamin, W. (1977) Der Erzähler. Betrachtungen zum Werk Nikolai Lesskows. In: W. Benjamin, *Gesammelte Schriften* (Bd. II, 2). Frankfurt am Main: Suhrkamp STW, 438-465.
- Coleman, J. (1990) *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Belknap Press.
- Feyerabend, P. (2010) *Against Method. Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge* (4de druk). London: Verso.

- Hedström, P. en P. Bearman (2009) What is analytical sociology all about? An introductory essay. In: P. Hedström en P. Bearman (red.) *The Oxford Handbook of Analytical Sociology*. Oxford: Oxford University Press, 3-25.
- Kuhn, T.S. (1962) *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakatos, I. en A. Musgrave (1974) *Criticism and the Growth of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marsden, P.V. (1987) Core Discussion Networks of Americans. *American Sociological Review*, 52: 122-131.
- Nietzsche, F. (1955) *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* (deel 2 in Werk in vier banden). Stuttgart: Kröner.
- Popper, K. (2002 [1935]) *The Logic of Scientific Discovery*. London: Routledge Classics.
- Schinkel, W. (2014) *Over nut en nadeel van de sociologie voor het leven*. Amsterdam: Boom.